

УТИЦАЈ ПРЕТПЛАТЕ И ПРОДАЈЕ КЊИГА И ЧАСОПИСА НА СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ПОКРЕТ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Анстракт: После појављивања српске књиге, штампе на српском језику и ћириличном писму, које је пратила продаја и претплата, књиге и штампа постају носиоци и ствараоци културног и националног покрета у целом српском и словенском свету, не само ослобођене Србије, Срба и Словена у Хабзбуршкој монархији, него и сиромашне и неразвијене Босне и Херцеговине у саставу Османске царевине.

Са наступом револуционарног XIX века и појавом световне интелигенције и филозофије, међу интелектуалним представницима Православне цркве и њених књига, та нова интелигенција, са својим новим књигама постајала је носилац наступајућег националног препорода, који ће током времена доживети процват на традицији верског и црквеног покрета. Ти процеси код Срба из ослобођене Србије и Срба и Словена пречана и Далматинаца почињу да обухватају и Србе у Босни и Херцеговини. Истовремено с окружењем, они траже право на стварање националне државе. Захтеви су расли брзином којом је растао и број људи у друштву који је био кадар да чита "учене" књиге. У тај круг спадао је православни темишварски владика Петар Петровић, који је поседовао библиотеку од 910 књига, као и учени племић Сава Текелија са 5.246 књига. Списак није дуг, али би му се могло додати још десетак Срба тога времена.

Културна и национална улога српске књиге почивала је на основама које су својим делима саградили Доситеј Обрадовић и Вук Стефановић Караџић. На који начин и колики је утицај тих књига био у српском простору, па и у Босни и Херцеговини, касније ће да пише професор Стојан Новаковић, наводећи скоровековне примере поклоне, продаје и претплате на њихове књиге.

Кључне речи: српска књига, *Босанска вила*, Доситеј Обрадовић, Вук Стефановић Караџић, Никола Кашиковић, Стојан Новаковић, Стеван Калуђерчић, Васо Глушац, Владимир Ђоровић, Сарајево, Мостар, Сомбор, Нови Сад, Крагујевац, Ливно.

Увод

Српски национални развој у Босни и Херцеговини и његова повезаност с истоветним и сродним народом не само у Турском царству, него и у Хабзбуршкој монархији, у фокусу су књиге Стојана Новаковића *Српска књига њени продавци и читаоци у XIX веку*, коју је објавио још 1900. у Београду.

Стојан Новаковић

Новаковићева *Српска књига*, са записаним продавцима и читаоцима, показује како је и под османлијском влашћу XIX века, са појавом Аустрије у словенском простору и новоослобођене Србије Доситеја Обрадовића и Вука Стефановића Караџића, Босна и Херцеговина подстакла не само појаву књиге него и њену продају и претплату. У почетку су и Доситеј и Вук наишли на различите прилике у Аустрији и ослобођеној Србији у односу на Босну и Херцеговину, не само у вези са штампањем и издавањем књига, већ и продајом и претплатом на њих. Док је код Срба на хабзбуршкој страни по градовима ницала друштвена класа са националном основом и довољно развијеном културом, замецима културног и политичког националног покрета, дотле је код Срба на османској феудалној страни у Босни и Херцеговини изражен однос социјално револуционарног сељаштва према књизи, до које долази одласком за трговином у далматинске градове, Трст и чак у Беч, или му је пак доносе учитељи поријеклом из тих крајева, који отварају основне школе. И на једној и на другој страни црква и свештенство, као и у средњем веку, у XIX веку се представљају као заштитници народне будућности и националног културног и политичког развоја, те тако свој печат ударају и на књигу и на штампану реч. Све је, па и књига, код Срба у аустријским и угарским крајевима кретало од образованих владика, а у османлијској Босни и Херцеговини од старих и обнављаних манастира и изграђених цркава. У Угарској, православни пештански владика Петар Петровић у својој библиотеци је имао 910 књига, од којих 384 на француском језику. Учени племић Сава Текелија поседовао је 5.246 књига, међу којима и цело издање француске велике енциклопедије. Том обавештеном свету, каже Милорад Екмечић, могло би се "придодати још десетак Срба тога времена".¹

Почеци претплаћивања на писану реч

Куповина и претплата на прве књиге Доситеја Обрадовића и Вука Караџића у Босни и Херцеговини била је спора и ретка, а нешто већа код исељеника трговаца у далматинским и приморским градовима. Тек када су објављена

¹ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије II*, Београд 1989, 21, 51.

сабрана дела Доситеја Обрадовића *Живот и прикљученије* (1833. године) у четири тома, од сваког је по неколико примерака отишло и у Сарајево.²

На ново издање истог Доситејевог дела, 1835. године, из Босне и Херцеговине су се претплатили: у Сарајеву Теодор Ћирковић, родом из Пљеваља, Трипко Пушавић из села Миолича у племену Гацко, Христофор Сумбуловић из вароши Мостара, где је рођен и где је био наставник, и Христофер Њинић, терзија из Мостара, за сина Саву. Купци у манастиру Житомислићу, поред Христофора Сумбулића у Мостару, били су Серафим Шолнић (вероватно Шола), ефимер у Мостару, јеромонах пострижник, рођен у Далмацији, Мелентије Плавшић, јеромонах и пострижник у Житомислићу, такође рођен у Далмацији, Јанићије Илић, ефимер у Мостару, родом из Требиња, а затим јеромонах и писар у манастиру Завала у Попову пољу. У Зворнику је књигу купио само Теодосије Христић, а у племену Зубци, код Требиња, Кузманов Даниловић.³ Следећем делу Доситеја Обрадовића, *Првенац*, које је поново штампао Глигорије Возаревић у Београду 1836. године, претплатници из Сарајева су били Лука Филиповић, трговац, Теодор Ћирковић, трговац, рођен у Херцеговини, и, поново, Трипко Пушкарић, трговац.⁴

Важност претплате на Доситејева дела за културно и национално утемељење српског народа проистиче из речи његових савременика да он знање и мудрост није црпео из књига, већ из природе и искуства, које је стицао у друштву најразноликијих људи. Он је тежио да свом народу просветом осигура вечито благостање – то је био циљ његовог живота и рада. Сам Доситеј је говорио да би његов народ требало ослободити и просветити и да ће просвећени умети собом да управља и да ће "себи лако изабрати облик владавине".⁵ У вези са Доситејем и резултатима његовог националног рада Никола Антула је у *Босанској вили* 1910. писао да је "имао јако и развијено национално осјећање" и да се "диже пред свима уласцима који је српски народ ушао у модерно доба".⁶

Као код Доситеја, тако су најбројнији претплатници *Данице*, "забавника" Вука Стефановића Карацића, чији први број излази 1826. године, били херцеговачки трговци који су се иселили у Дубровник. Осим руског вицеконзула у Дубровнику Јеремије Гагића, претплатничку листу чинили су: Јован Влајков (две књиге), Мијаило Јове Мичића, Јово Симић, терзија, родом из Гласинца, Лазар Голић, родом из Мостара, Лазар Поповић, родом из Црквица, и Никола Плелић, родом из Мостара. У самом Мостару су претплатници били Видак

² Јово Поповић, *Претплатници на Доситејеву књигу*, Међународни славистички центар, Нови Сад 1989, 555–564

³ Пренумеранти у *Сабраним делима Доситеја Обрадовића*, Београд 1835, 23–24

⁴ *Исто*, *Првенац*..., Београд 1836.

⁵ *Доситеј Обрадовић српски филозоф, педагог и књижевник просветног доба*, *Босанска вила* 30. августа 1903, бр. 15 и 16, 286; *Исто*, бр. 17 и 18, 30. септембра 1903, 330

⁶ Никола Антула, *Доситеј Обрадовић – поводом његове прославе*, *Босанска вила* бр. 6, 30. марта 1911, 83

Марковић за сина Ата, Димитрије Лелек и Јефтан Анчић за сина Гавра.⁷ Претплатници на поему *Зорица* Симеона Милутиновића, коју је издао Јосиф Милоук у Будиму 1827, била су зворнички трговци Теодосије Хрњић и Стефан Милошевић.⁸ По три претплате на Вукову *Даницу* 1834. плаћали су сарајевски трговци Димитрије Будимлић и Петар Бесаровић.⁹ Пренумерант на *Пјеваније црногорско и херцеговачко*, што га је 1837. сабрао и у Лајпцигу израдио Црногорац Чубро Чијковић, био је Јован Георгијевић Сарајче.¹⁰ Једини претплатник *Летописа Матице српске* 1845. у Сарајеву био је трговац Спиридон Рајковић.¹¹ Српско учено друштво из Београда послало је 1869. године бањалучкој Богословији на поклон *Гласник српског ученог друштва*.¹²

Стојан Новаковић, који се још 1900. године, дакле први, бавио истраживањем српске штампе у XIX веку, бележи да је и у Босну и Херцеговину између 1814. и 1881. стизала претплатом штампана српска књига. Он пак не бележи да је трошак штампања Вукове *Писменице сербскога језика по говору простога народа сачињене*, која је изашла у Бечу 1814, платио Малентије Никшић, свето-народске лавре архимандрит, тадашњи настојатељ манастира Феника. Међу претплатницима на 10 књига био је Јован Савић, бивши саветник Нахије зворничке.

На дело Танасија Теодоровића *Историја Русије*, које је изашло у Београду 1837, било је пренумераната из Зворника и Сарајева. Новаковић скоро само напомиње љубитеље *Српско-далматинског магазина* за лето 1840, који је издавао Теодор Петрановић из Задра, из Лијевна (шест), Мостара (12) и Сарајева (22), што ће се у овом тексту донекле допунити. За *Историју восточно-славенског богослужења и кирилског књижевства код Славена западне цркве*, коју је написао Александар Стојачковић и објавио у Новом Саду 1847. године, били су из Босне два уписника из Сутјеске. На *Малу српску граматику* Ђуре Даничића, која је у Бечу штампана 1850. године, претплатник из Мостара био је један песник. Други део *Часова одгоја* М. Ђ. Милићевића (Београд, 1859) у Зеници је продат у 30 примерака. На Вуков *Правитељствујушчи совјет сербски* (Беч, 1860), у којем су описане најзначајније битке Првог српског устанка, из Босне је било претплатника: католичко свештенство – шест, манастир Дужи – пет, манастир Житомислић – шест и Мостар – 17 комада. Приход од књиге Емила Чакре *Слога у Забавнику за годину 1862*. (Нови Сад, 1862) обећан је за сиротињу црногорско-херцеговачку због ондашњег устанка, а уписника је било из Требиња. На књигу Пере Радуловића *Без оца и мајке*, која је објављена у Новом Саду 1881, претплатници су се јавили из Босанског Брода и Сарајева. С

⁷ *Даница* 1826, 134

⁸ *Зорица*, 1827. године

⁹ *Даница*, 1834, 124

¹⁰ *Пјеванија*, Лајпциг, 1837.

¹¹ *Летопис Матице српске*, бр. 4, 1.845

¹² *Гласник српског ученог друштва*, 1869, бр. 2

тим наводом Новаковић завршава своју научну расправу о продаји и претплати српске књиге, коју је у наше време обогатио његов обрађивач Михаило Војводић.¹³

Осврћући се на пренумеранте на Вуков *Српски рјечник* из 1852. године, Херта Куна се одушевила објављеним списком од 790, а без посебног описа само са по шест претплатника из Мостара и из Сарајева, што она правда тешкоћама политичког карактера (државне границе, османлијска политичка власт).¹⁴ За Вукове пренумеранте од 1815. до 1862. године опширно се заинтересовао Голуб Добрашиновић. Редајући их по азбучном реду, првог је навео архимандрита Теодосија Станковића, родом из Херцеговине, протосинђела конзисторије у Шибенику и пароха у Врлици, затим су наведени калуђери Силвестер Вучковић, родом из Босне, јеромонах манастира Крупе и парох задарски, Спиридон Милорадовић Алексијевић, родом из Херцеговине, јеромонах манастира Крке и парох дрнишки, Теофило Бошковић из Требиња, Васиљ Предојевић, исто из Требиња, Ђорђе Лазаревић из Стоца, Јован Драгојевић из Требиња, Јован Ковачевић из Мостара, Јован Перини из Мостара, Лазар Вуковић из Требиња, Лука Ристић из Требиња, Михаило Вуковић из Требиња, Никола Перин из Мостара, Никола Черно из Требиња, Трпко Мичић из Мостара, у Млецима Јован Кујунџић, трговац из Ливна, у Скрадину Димитрије Билогија, радник из Босне, Симеун Сердић, трговац из Босне, и у Шибенику Лазар Стоисављевић, трговац из Херцеговине.¹⁵

На Караџићев *Живот и обичаји народа српског* (Беч 1867) из Бањалуке су се претплатила 54, док је у Београду то учинило само 38 лица.¹⁶ На упису пренумераната на то дело у Бањалуци и Босанској Градишци ангажовао се Васа Пелагић, тада професор и управитељ бањалучке Богословије, док је у Приједору и Мајдану (Старом) код Санског Моста то чинио прота Никола Беговић, познати свештеник, национални радник и књижевник у Карловцу. Пренумеранти из Бањалуке били су: Васа Пелагић, који је за сиромашне ђаке Богословије претплатио 10 књига; Ђорђе Делић, исто за богослове, пет; Јово Кнежевић за сина Алексу и кћерку Славку две и за сиромашне ученике три; Јово Пиштељић за синове Саву и Николу две; Петар Митровић, помоћник у Богословији, за себе једну и за сиромашне ученике три; прота Трифун Јунгић, парох бањалучки, две; Васа Јакшић за сина Тодора две; Тодор Пиштељић за кћерку Љепосаву; Јевта Адамовић, Саво Сурутка, Ристо Спајић, Зита Ђ. Јањић, Спасоје Бабић, Јово Окановић, Јово Билбија, Васо Наумовић, поп Симо Ераковић; затим учитељи основних школа: Прокопије Трифуновић, Тодор Малешкић, Ристо Митри-

¹³ Стојан Новаковић, нав. дело, 106–118

¹⁴ Херта Куна, *Пренумеранти на Вуков рјечник*, Одјек бр. 18, Сарајево 15–30. септембра 1987.

¹⁵ Др Голуб Добрашиновић, *Вукови пренумеранти и добротвори Вуковог дела 1814–1862*, Београд – Нови Сад 2001, 458; Тодор Крушевац, *Вуков одјек у Босни*, Преглед, свеска 8–9, Сарајево 1947, 572–580

¹⁶ Др Ђорђе Микић, *Српска читаоница у Бањој Луци 1868–1941. године*, Бања Лука 1999, 17

новић, Димитрије Јакшић, Никола Ненадовић, Лазар Кнежић, Михаило Турковић, Саво Пиштелић и богослови Митар (Душана) Вучковац-Голубовић и Јово Клепић, што је укупно 54 књиге. У одељку под "Бањалука" записан је и трговац Јово С. Билбија, а уписао га је Коста Угринић за једну књигу.¹⁷

Пренумеранти у Градишци су били прота Стојан Угреновић, учитељ Петар Љубишић, Јово Љубоје, Божо Љубоје, Симо Стефановић, Лазар Мостић, Симо Пиштелић, Алекса Вуић, Стојан Стојнић, Илија Чолаковић, браћа Лука и Васо Савић, укупно 11 књига.

У Мајдану су претплатници били Перо Зурунић, браћа Живковић, Нико Јефтановић и учитељ Дионисије Маринковић, укупно четири књиге.

У Приједору су то Лазар Ковачевић за две књиге, Миле Стефановић, браћа Вукић две, Перо Марић, Симо Шешлић, Симо Мариновић, Тешо Антоновић, Јово Делић и Симо Поповић, укупно 11 књига.¹⁸

Описујући Бањалуку и Крајину у XIX веку, бањалучки наставник, новинар и публицист Стојан Бијелић наводи да је видео сва имена пренумераната из Бањалуке у оставштини пренумеранта Јове Кнежевића, угледног бањалучког трговца, а видео је још неколико старих књига у којима су потписивани и претплатници на те књиге.

На *Псалме Давидове*, издате у Бечу 1869. године, претплатило се 38 бањалучких Срба.¹⁹ Тако је српска књига и пре оснивања Српске читаонице у Бањалуци почела да стиже на велика врата у овај град. А у вези са Вуковом књигом *Живот и обичаји народа српског*, Милан Карановић у свом раду *Бањалучани и Вукова књига*, објављеном у бањалучком *Развитку* 1938, наводи да су имена пренумераната, а било их је 1.475 из 93 места, одштампана по азбучном реду места из којих су били. Карановић каже да осим Београда, у коме се уписало 36 претплатника, из осталих крајева Србије и Црне Горе није било никог, док се из Босанске Крајине уписао 81 претплатник, а из Херцеговине 34. Њих је сакупио тадашњи аустријски конзул у Требињу и српски књижевник Вук Врчевић, и то: у Требињу 14 књига (он сам 12), у Мостару 13, међу којим је био владика Прокопије, манастир Дужи пет и Житомислић две књиге, а Бањалука се код два сакупљача претплатила на 55 књига.²⁰

Међу српским издањима из суседних словенских крајева (на које је више претплата било у Херцеговини него у Босни) посебно место у раздобљу 1839/1840–1872. године заузима *Српско-далматински магазин*. Покренуо га је Шибенчанин Божидар Петрановић, а наставило неколико његових наследника. Сам покретач магазина говорио је да му је циљ "да покрене рад на народном

¹⁷ С. Војиновић, *Васо Пелагић као сакупљач претплата и пренумеранти на његове књиге, Живот и дело Васе Пелагића*, Зборник радова, Београд 1999, 279–280

¹⁸ Милан Карановић, *Бањалучани и Вукова књига о обичајима, Развитак* бр. 2, Бањалука 1938, 3–41

¹⁹ Стојан Бијелић, *Казивање... о прошлости Бање Луке и Крајине*, Бања Лука 1996, 178

²⁰ Милан Карановић, нав. рад, 36–41

буђењу у Далмацији". "Магазин" је, поред Далматинаца и досељеника из Босне и Херцеговине, имао и сарадника и претплатника из целе Босне и Херцеговине. И Далматинци и претплатници из Херцеговине и Босне испољавали су се као носиоци прогреса и заговорници народности и народне књиге и језика. Такав народни живот су по доласку у Босну и Херцеговину заговарали уредници "Магазина" Божидар и брат му Стеван Петрановић. Познати сарајевски јавни радник и публицист Јован Кршић у једном свом напису о Петрановићу каже да "културни и политички интерес буди у Сарајеву тек Богољуб (Теофил) Петрановић, калуђер из Дрниша, који је дошао у Сарајево 1863. године за учитеља на тамошњој српској гимназији". Међу сарајевским ученицима спрема револуционарне борце за слободу, за ослобођење Босне и Херцеговине од турске владавине, упућујући их у исто време на сакупљање народних умотворина. Сакупљачи пренумераната за "Српско-далматински магазин" били су заиста многи угледни грађани: Сава Косановић, Спиридон Рајковић, Леонтије Радуловић, Серафим Шолаја, Нићифор Дучић, Прокопије Чокорило, Драго Глођа, Илија Павловић и други. Знатан број претплатника био је из Мостара и Сарајева. Повели су их већ од првог броја Далматинци који су свештендејствовали по овдашњим манастирима и градовима. Били су ту Серафим Шолаја, сфилер у Мостару, па Мелентије Плавша, пострижник у Житомислићу. Већ следеће године на Магазин су се претплатили Мостарци – јеромонах и ефимер Ананије Перин, за унука, јеромонах и ефимер Јоаникије Илић у Мостару, родом из Требиња. Били су ту још "мудрословенијши господина Његова високопреосвештенства г. Аксенија брат учитељ алилодидактичког учења и Поселат", затим Јован Говедарица, ученик, родом из Требиња и Глигорије, "ученик код Његовог величанства".

Стеван Калуђерчић

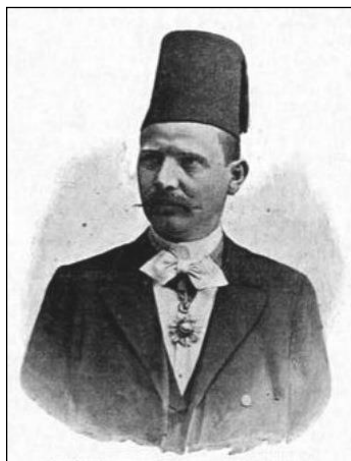
Круг претплатника "Магазина" из Сарајева је 1841. године отворило свештенство: високосвештени митрополит Амбросије, егзарх босанско-далматински Серафим Перасић, протосинђел Гаврил Качавенда, нижи јеромонах Висарион Михаиловић и јеромонах парох Христофор Спалић. Следили су их учитељи Василије Николајевић и Александар Бан, потом и трговци Манојло Јефтановић, хаџи Илија Спајић и Христофор Николајевић. Правац ширења претплатника у Босни ишао је преко Ливна, где су чланство повели опет свештеници и трговци. Круг трговаца се нарочито проширио у Сарајеву. Социјална структура у свим местима у којима је било претплатника на "Српско-далматински магазин" све док је излазио (до 1872. године), био је сли-

ка укупне социјалне и интелектуалне структуре босанскохерцеговачких градова.²¹

Босанска вила и њен народни значај

У остваривању улоге претплаћивања на књиге и књижевне магацине у настанку и развоју културног и националног питања у Босни и Херцеговини *Босанска вила* заузима централно место. У одсутности домаћих интелектуалних снага, њени покретачи били су српски учитељи Божидар Никашиновић и Никола Шумоња, родом из пречанских крајева, а значајан је био и први администратор *Босанске виле*, учитељ пречанин Стево Калуђерчић. Иако је Дејан Ђуричковић 1975. у Сарајеву обрадио и у три тома издао библиографију *Босанске виле*, ми ћемо користити ставове њених савременика у оцени значаја тог часописа у културном и политичком развоју.

Поводом десетогодишњице *Босанске виле*, њен администратор Стево Калуђерчић, учитељ, каже да је први уредник Божидар Никашиновић већ после десетак бројева (а први је светлост дана угледао 16. децембра 1885. године), наредне године морао да напусти уређивање. Преузео га је Никола Шумоња, који је због "војништва морао одступити од уредништва", па је на то место дошао домаћи учитељ Никола Т. Кашиковић, који ће на челу *Босанске виле*

Никола Кашиковић

остати до забране њеног излажења почетком Првог светског рата.²² Стево Калуђерчић даље каже да је она покренута као српски забавно-поучни лист и да је била мисао достојна српске књиге, достојна српске школе, достојна српског учитеља, те да је као таква постала најлепши сведок будне српске свести и српског родољубља.

У првим бројевима листа радила су само четворица српских учитеља, а мало-помало, почели су да помажу и други. Кашиковић је својом способношћу "лист на најлепши глас подигао". Он се после десет година високо ценио "у цијелом српском и словенском свијету".²³

Рђава новчана ситуација је превазиђена кад су, после позива у марту 1886, почели да помажу претплатници. Према првом објављивању њихова списка, у Сарајеву их је било 62, највише трговаца, али и понеки ђак.²⁴ Из месеца у месец списак сарајевских

²¹ Dr Ilija Kecmanović, *Srpsko-dalmatinski magazin o Bosni i u Bosni (i Hercegovini)*, Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, knj. III, Sarajevo 1963, 65–90

²² О уредницима писала је *Босанска вила* у броју 2, од 30. јануара 1896, 29

²³ *Босанска вила*, бр. 2, 30. јануара 1896, 23–24

²⁴ *Исто*, бр. 6, Сарајево 6. марта 1886, 96

претплатника се повећавао од 64 до 157, а истовремено их се у Бањалуци појавило 27.²⁵ Следио је списак 24 претплатника из Доње Тузле, 24 из Мостара и седам из Бијељине.²⁶ Већ у мају те године на лист су се претплатила 24 Загрепчанина и 39 Петрињчана, те 11 становника Тешња и десет Високог.²⁷ У следећем месецу у претплатнике *Виле* се укључило 11 лица у Брчком, 12 у Земуну и 22 у малом Рељеву, код Сарајева, са Богословијом.²⁸ Потом, исте године, у Карловцу се јавио 31 претплатник, у Дервенти 12 и у Броду (Славонском) 12.²⁹ У јуну 1886. се у Петровцу у Србији на *Босанску вилу* претплатило пет лица, колико и у Жабарима. На лист су се претплатили и учитељица Живана Тасић из Прахова, свештеник Светозар Бранковић из Свилајнца, свештеник из Влашког Дола, четири лица из Пожаревца, српски посланик у Паризу Јован Мариновић, учитељ Михајило Ст. Ристић из Кучева, Официрска читаоница из Крагујевца, те А. Стојановић из швајцарског Нојшатела.

Босанска вила добија и 26 претплатника у Приједору, међу којима је био Омер еф. Чиркинагић. У исто време се у Добоју на лист претплатило пет лица.³⁰ Следећег месеца те године претплатили су се сребренички учитељ и прото, 12 Травничана, међу којима и поседник Хамдибег Хасанпашаић. Претплату из Новог слали су Перо Дрљача и синови Стјепана Штековића. У Зеници су била два претплатника, у Маглају један, у Крупи учитељ Стево М. Годић, у Зворнику Стеван Млађеновић. На Сокоцу су била четири претплатника, а у Гламочу Милена Марковић пл. Прегарскоја.³¹

Претплатничка основа те 1886. створена је и у Вишеграду, у којем су се на *Вилу* претплатили Никола Ј. Бесаровић и С. Мандић, учитељ; у Купресу Илија Билбија и И. З. Поповић, парох; у Санском Мосту било је четворо, Фочи шесторо, Пљевљима петоро, Дубочцу четворо, Книну двоје, Бугојну двоје, Вршцу четворо, Вуковару двоје, Босанском Броду петоро, Новом Саду осморо претплатника. У Зарешту су се на *Босанску вилу* претплатила браћа Симић; у Оцаку Алекса Станковић; Слатини – Ђоко Пекић; Кусоњима – Тоше Продановић, учитељ; Бихаћу – трговац Јово Судчевић за себе, Косту Ковачевића и Ристу Грбића; Сијековцу – Ђорђе Окановић; Прњавору – Лазо Трифковић, трговац.³²

До краја 1886, и после ње, претплатника је било и у Жупањцу, Миклеушици, Костајници (Хрватској), Костајници (Босанској), Калиновику, Баји, Дубици (Босна), манастиру Тавни, Каменици, манастиру Раковцу, у читаоници у

²⁵ *Исто*, бр. 8, 16. априла 1886, 128

²⁶ *Исто*, бр. 9, 1. маја 1886, 144

²⁷ *Исто*, бр. 10, 15. јула 1886, 160

²⁸ *Исто*, бр. 11, Сарајево 1886, 176

²⁹ *Исто*, бр. 12, 1886, 192

³⁰ *Исто*, бр. 13, Сарајево 1. јула 1886, 208

³¹ *Исто*, бр. 14, Сарајево 1886, 224

³² *Исто*, бр. 15, Сарајево 1886, 240

Черевиху, у Бјеловару, Међеђи, Чајничу, Имотском, Глини и Топуском.³³ Претплатнички круг се проширио и на Боку которску, на Нови, Котор, затим на Задар и тамошње православне богослове, Крижевце, Арбанасе, Сусеку, Беочин, Грац, Шишатовач, Грачаницу, Фијуму (Ријеку), Герзово, Дубровник, Вараждин.³⁴ Затим је претплатника било из Градца, Гацког, Домановића, Доњег Лапца, Дрежнице, Дубице (Славонија), Илока, Јасика, Јорговца, Кумана, Посушја, Крчедина, Карловаца (Срем), Коренице, Лијевна, Мартина, Метковића, манастира Житомислића, Модриче, Москве (Русија), Осијека, Ораховице, Пожеге (Славонија), Петровца (Босна), Панчева, Пријепоља, Раче, Рисна, Сомбора, Ст. Бановаца, Бос. Градишке, Орахове, Врљике, Терезовца, Бос. Шамца, Шавдара, Шида, Ђале, Цазина, Добановаца, Кастил Ластве, Цариграда.³⁵

Из Далмације се водила велика агитациона делатност у вези са националним развојем у Херцеговини. Према једном опширном извештају среског предстојника у Љубињу из 1888, у свим местима од Задра до Котора налазили су се агитатори, који су већином били трговци. У Задру је "душа агитације" био уредник *Српског листа* Сава Бјелановић. Тај лист је Србима у Босни и Херцеговини био "врло драг". У Дубровнику су носиоци агитације били српски трговци који су се доселили из Херцеговине. Сарајевски *Бошњак* наводио је идуће, 1899. године, да су од десет муслимана сарадника *Босанске виле* неки "збиља ступили у надри-српски табор". Поименично је навођен Осман Ђикић, са његовим "Главу дајем, а српство не дајем!" За песника Карабеговића се писало да је уреднику београдске *Искре* Ристи Одовићу слао песме уз "српски поздрав". Та двојица песника су се с Алибегом издавали за српске писце, те су 1900. издали збирку песама "Побратимство". Истовремено са таквом националном оријентацијом, аустроугарска власт није дозвољавала уношење већине листова у Босну и Херцеговину. Како су *Српско-далматински магазин* и пречански српски листови већ посејали клицу националног питања, а *Босанска вила* наставила да га узгаја и шири, пречанску штампу су у Босну и Херцеговину највише уносили трговци и ђаци. У вези са тим питањем Томислав Краљачић наводи карактеристичан пример из 1899, када је бишћански трговац Јован Бороња, после продаје ораха у Новом Саду, кући понео већи број примерака листа *Заставе*.³⁶

Према Стеви Калуђерчићу, да би повећао број претплатника и унапредио *Босанску вилу*, уредник Никола Кашиковић 1888. почиње да објављује најлепше слике из српског и словенског света. Али, већ идуће године морао је, ради одржања листа, да с тим престане, што је отворило очи Србима да многи притекну у помоћ. Кад се број претплатника повећао, уредник је уз исту цену

³³ Исто, бр. 16, Сарајево 1886, 256

³⁴ Исто, бр. 17, Сарајево 1886, 272

³⁵ Исто, бр. 24, Сарајево 1886, 384

³⁶ Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*, Banja Luka – Srpsko Sarajevo 2001, 140–141, 150, 293

издавао лист три пута месечно, а на сваком раду доносио аутографске потписе. Али, због нередовног плаћања, лист је опет морао да излази два пута месечно. Истовремено, странице *Виле* почели су украшавати најчувенији књижевници, који су истовремено били и најпознатији национални прегаоци.

И сам јачајући националну улогу листа, описивач прославе његове десетогодишњице Стево Калуђерчић каже да је она у том раздобљу "забављала нас чистом српском забавом", упозоравала на све установе које је требало у српском народу успоставити, од којих су се многе и оствариле.

У низу значајних акција, *Вила* је прва споменула потребу подизања споменика српском песнику Сими Милутиновићу Сарајлији у Сарајеву, установила "Крајцерско друштво", своје ступце отворила светосавским беседама, проговорила о појави српских добротвора, о петстогодишњици Видовдана, стогодишњици Вука Стефановића Караџића и Симе Милутиновића Сарајлије; прослави подизања споменика српском песнику Ивану Гундулићу у Дубровнику и 400-годишњице прве српске штампарије на Ободу у Црној Гори.

Вила није заборавила ниједну српску књигу од значаја која је изашла у првих десет година свог излажења, чак ни ону која је изашла на страним језицима. Све то *Босанска вила* заодева у чисти српски језик. Тако је "сваки изображени Србин брзо увидео важност и позицију *Босанске виле*", па су "јој са свих страна стизали у помоћ и морално и материјално". У најтежим часовима њен уредник је добијао писма у којима су га храбрили и одушевљавали да не клоне у раду. Писма су Кашиковићу слали његов претходник Никола Шумоња – чак два пута, Али-паша Ризванбеговић, професор гимназије Вл. Јовановић, па професор сомборске Учитељске школе Мита Петровић, затим чувени архимандрит Нићифор Дучић, а посебно бечки професор др Ватрослав Јагић. Он је молио уредника *Виле* да му пошаље заостале листове "и за будуће генерације, из којих ће са великим интересовањем црпети обилату народну грађу". Све упућене речи уредницима *Виле* сводиле су се на жеље да она "никад не опусте крила, него да увек лети веселим летом српским светом!"³⁷

Да би развила културну и националну делатност, *Босанска вила* је у фебруару 1893. објавила списак сакупљача претплатника, најављујући наставак објављивања. На њему су били: учитељица у Великом Градишту са 10 претплатника, трговац из Бањалуке – 10, професор у Крагујевцу – 28, књижар у Мостару – шест, српски учитељ у Високом – шест, богослов у Београду – 40, Јоцо Галијаш у Градуси (Славонија) – 10, књижар и трговац у Шапцу – 45, Златко Кротин у Осијеку – четири, предавач у Пожаревцу – 33, студент филозофије у Бечу – 14, ректор Богословије у Рељеву – 24, гимназијалац у Зајечару – 20, благајник Српске општине у Сомбору – три, канцелиста у Славонској Костајници – три, гимназијалац у Врањама – шест, прото у Градачцу – девет, трговац у Бос. Новом – три, гимназијалац у Београду – 12, учитељ и трговац у

³⁷ *Босанска вила*, бр. 2, 30. јануара 1896, 23

Бос. Дубици – 11, ђак Више народне школе у Бос. Костајници – три, учитељ у Бос. Кобашу – осам, професор Љубо Ковачевић у Београду – 50, телеграфиста у Бару – 10, трговац у Мостару – три, "Књижарница А. Пајевић" у Новом Саду – четири, судија у Лозници – 13, богослов у Сремским Карловцима – четири, учитељица у Чачку – седам, учитељ у Гацку – 10, трговачки помоћник у Обудовцу Тузлак – осам и Ристо Кондић из Приједора – три претплатника.³⁸

О културном и националном значају листа у Босни и Херцеговини на његовим страницама је 1910. године писао бањалучки интелектуални и јавни радник Васо Глушац, тврдећи да је у целом дотадашњем раздобљу свога излажења *Босанска вила* "била једина свијетла тачка у овим земљама, која нам је показивала пут душевној култури, јакој националној свијести и српском културном јединству..."³⁹

Владимир Ћоровић

живела од ње, него да је стремилa у нов живот, на нов рад и да наставља да шири перспективе.⁴⁰

Поводом њене 25-огодишњице, две године пре краја излажења, на страницама *Босанске виле* Владимир Ћоровић пише хвалоспев. Наглашава да је "у забачене и заборављене наше касабe" после устанка окупаторском непријатељу све национално боло очи, а да се с *Вилом* јавило јасно национално осећање са добрим подстреком и успехом у проналажењу своје публике која је била разлог за њен опстанак". Он даље каже: "У историји новије српске она ће имати своје несумњиво мјесто заслужно не толико стварањем, колико популарисањем новијих покрета... Она није била вођа, али је била добар и истрајан радник." Као већ значајан историчар, Ћоровић каже да *Вила* није описивала прошлост за собом да би

Закључак

Данас прича о српској књижи, а посебно о *Босанској вили*, подсећа на раздобље постанка и рада тог историјског листа који је остварио свој културни и национални циљ у тадашњој Босни и Херцеговини.

Са српском књигом у Босну и Херцеговину из истих крајева стижу и просветитељи, српска просвета и школа. Захваљујући учитељима пречанима, одласцима домаћих трговаца у богате суседне крајеве, те од 1838/40. до 1872.

³⁸ Исто, бр. 6 и 7, Сарајево 10. и 20. фебруара 1893.

³⁹ Исто, бр. 23 и 24, Сарајево децембар 1910, 341–342

⁴⁰ Исто, бр. 1, Сарајево 15. јануара 1912, 1–2

ЂОРЂЕ МИКИЋ, *Утицај претплате и продаје књига и часописа на српски национални...*

стизању *Српског далматинског магазина*, за који је било претплаћених и у Босни и Херцеговини, током аустроугарске окупације јављају се разни облици националног рада. Попут *Српског далматинског магазина*, *Босанска вила* постаје носећа национална институција. Њена продаја и претплата постају оријентирани другим таквим институцијама у ближем и даљем окружењу.

Djordje Mikić

Impact of Subscription and Sale of Books and Magazines on the Serbian National Movement in Bosnia and Herzegovina

Summary

After the appearance of the Serbian book, printing in the Serbian language and Cyrillic alphabet, which was followed by sale and subscription, books and printing became carriers and holders of cultural and national movement throughout the Serbian and Slavic world, including not only the liberated Serbia, Serbs and Slavs in the Habsburg Monarchy but also the poor and underdeveloped Bosnia and Herzegovina within the Ottoman Empire.

In the beginning of revolutionary XIX century and with the emergence of global intelligence and philosophy, among the intellectual representatives of the Orthodox Church and its books, this new intelligence with their new books became the holder of the forthcoming national revival, which will over time experience a boom on the tradition of the religious and ecclesial movement. These processes among the Serbs in the liberated Serbia and the Serbs and Slovenes *precani* and Dalmatians, begin to include the Serbs in Bosnia and Herzegovina. Simultaneously with the environment, they searched for the right to establish a national state, and these demands grew as fast as it grew the number of people in the society who was able to read “scholarly” books. To this circle belonged the Timisoara Orthodox

Bishop Petar Petrovic, who owned a library of 910 books as well as noble man of learning Sava Tekelija with 5,246 books. The list is not long, but a dozen Serbs of that time could be added to it.

The cultural and national role of a Serbian book was based on the grounds that were built by the deeds of Dositej Obradovic and Vuk Stefanovic Karadzic. In which way and what impact these books had in the Serbs area as well as in Bosnia and Herzegovina wrote much later the professor Stojan Novakovic, citing almost-everlasting examples of gifts, sales and subscriptions on their books.